І. О. Зуб,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
науковий керівник – к. філол. н., доц. О. В. Юрченко.

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ МІКРОСИСТЕМ У ЛІРИЦІ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА

Анотація. У статті йдеться про ідіостильові особливості мовотворчості Василя Симоненка, зокрема про вербальні образи, що утворюють антиномії: життя/смнрть, тиша/грім, минуле/теперішнє, виокремлено їх якісні та кількісні характеристики. Досліджено також парадигматичну організацію лексики у межах конкретних поезій.

Ключові слова: лексична парадигма, контекстуальні антоніми, антономії, ідіостиль.

У сучасних мовознавчих джерелах типологія текстів з позицій особливостей їх сприйняття досліджена недостатньо, хоча проблема типологічного вивчення текстів у цілому і текстів ліричних творів зокрема розроблялись і в лінгвістиці, і в літературознавстві. На думку Д. Данильчук, „лінгвістичні студії над доробком поета дотепер кричуще нечисленні й не надто різноманітні в проблемно-тематичному аспекті" [1, 17]. Відносно недавно, у зв'язку з ювілейною датою поета – 70-річчям з дня народження, у часописах з'явилися дослідження М. Наєнка, Б. Олійника, Т. Коломієць.

Зазначимо при цьому, що кількість мовознавчих досліджень менш чисельна, а до мовотворчості Василя Симоненка дослідники зверталися лише принагідно [1;2;3]. Актуальність обраної нами теми полягає у взаємозв'язку структури художнього твору і його функціонування в акті сприйняття, а також у розробці методики аналізу лексичних мікросистем ідіостилю Василя Симоненка. Ця методика частково може бути використана і при міжтекстових зіставленнях, що відкриває шлях до аналізу особливостей лексики мови художніх творів середини XX століття.

В основу нашого дослідження покладено комунікативний акт АВТОР-ТЕКСТ-ЧИТАЧ, одиницею якого є художній текст із позицій того, хто сприймає, тобто закономірності організації тексту досліджуються через комунікативно-пізнавальну діяльність реципієнта.

Функціональний підхід передбачає, що зміст відтворюється у свідомості читача різними одиницями тексту, тобто сприйняття (у широкому розумінні) – це встановлення зв'язків між окремими його категоріями. Чим більше зв'язків будуть мотивовані формою тексту в тезаурусі того, хто сприймає, тим глибшим буде це розуміння.

З функціонального погляду змістова структура тексту на першому етапі членування містить два основних рівні – власне мовний і образно-поняттєвий. Вербальні образи (відображені у свідомості читача/слухача образи слів) і зв'язки між ними утворюють власне мовний (семантичний у вузькому значенні слова) рівень. „Предметні" образи (образи уявлень, ситуацій навколишнього світу, закладені в пам'яті реципієнта), є одиницями іншого, позамовного рівня, умовно названого образно-поняттєвим [6, 41]. Ступінь поєднання зв'язків на власне мовному рівні зі зв'язками на образно-поняттєвому, що відображає діалектично суперечливу єдність мови і мислення, визначається так званою глибиною метафоризації. Аналогійні відношення виокремлюємо й на рівні тексту, які можна покласти в основу функціональної типології художніх текстів.

Спираючись на функціональний підхід у дослідженні ідіостилю Василя Симоненка, залучаємо схему „образно-поняттєвий рівень – мовний рівень". При аналізі спираємося на виокремлення одиниць позамовного рівня – образно-поняттєвих антиномій. Ці одиниці не існують ізольовано, вони знаходяться у постійному взаємозв'язку.

Предметом аналізу цієї статті є лексичні системи парадигматичного зразка, яким належить головна роль у формуванні образно-поняттєвих антиномій, побудованих на абсолютних та контекстуальних антонімійних відношеннях завдяки цілому лексичному ряду слів (парадигм).

Мовний світ Василя Симоненка, який об'єднує світовідчуття поета, виявляється контрастним. Практично всі його ліричні вірші побудовані за принципом антитезності, протиставлення. „Антитеза – провідний троп художньої палітри В.Симоненка", – стверджують С.Дорошенко і О.Костогриз [2, 27]. Автори наголошують, що "лексичні й контекстуальні антоніми стали одним з визначальних засобів

художнього відтворення розмаїття власних переживань. Утверджуючи незаперечну силу життя, поет розуміє складність переможної життєвої ходи: ходи через смерть". Антоніми *життя – смерть* у поетичних рядках *Життя тріумфувало у двобої, Життя крізь смерть утвердило себе* підтверджують наявність однойменної антиномії ЖИТТЯ – СМЕРТЬ у багатьох творах письменника.

Однією з найуживаніших у поетичному доробку Василя Симоненка є антонімійна пара *тиша – грім*, що склала назву першого поетичного збірника, який побачив світ у хрущовську „відлигу". Метафоричне значення *тиші* й *грому* відбиває суспільно-політичну ситуацію того часу: *тиша* – „повнота душевних переживань"*, грім* – „провісник пробудження нових стосунків"[3, 619]: *І озвалися долини Гомоном знайомим, І упала на коліна* ***Тиша*** *перед* ***громом***[4, 38].

Виконуючи символічну функцію природної парадигми, ці лексеми беруть участь в організації антиномії МИНУЛЕ –ТЕПЕРІШНЄ, яка є провідною вже в ранній період творчості. У ліриці поета виокремлюємо проективний (текст, орієнтований на полегшене сприйняття) тип, що формує антиномію ЗЕМНЕ – ПОТОЙБІЧНЕ, основу якої складають лексичні мікросистеми різних парадигм, зокрема й природної: *Хай заляжеться* ***тиша*** *навколо, й знову стану, як ви, німим, Але в серці моїм ніколи не замовкне весняний* ***грім*** [4, 38].

Один із структурних елементів нашого дослідження містить у собі аналіз „від слова", тобто спрямований від мовного рівня до образно-поняттєвого. На цьому етапі проаналізовано функціонування найбільш частотної парадигми в ліриці Василя Симоненка – парадигми ПРИРОДА, до складу якої входить близько 490 різних лексем із поетичних збірок „Тиша і грім" та „Земне тяжіння"[4].До складу найбільш частотних лексем належать такі (в дужках – індекс частотності*): сонце(32), земля(31), поле(26), хмари(21), небо(20), грози(20), вітер(20), ріка(19), вогонь(18), людина(17), вода(17), зорі(16), світ(15), трава(15), ніч(12), дорога(12), ранок(12), вечір(11), дощ(10), тополі(10), ліси(10), роса(9), туман(8), місяць(7), день(6), луг(6), сад(5), вишня(5), степ(5), весна(4), дерева(4), кінь(4), літо(4), верби(3), каміння(3), лебеді(3), леви(3), хвилі(3)*.

Слід зауважити, що в окремих випадках віднесеність лексем до природної парадигми достатньо умовна. Так, залучення до неї слів, що називають частини доби (день, ранок, вечір тощо), просторові реалії (шлях, дорога, стежка), і деяких інших обумовлено в основному функціональним зв'язком з лексемами, які безпосередньо пов'язані з природною парадигмою.

Високочастотні лексеми розподілені достатньо рівномірно в ліриці Василя Симоненка. Сонце – земля – поле – хмари – це глобальні просторові координати поетичного світу письменника.

Сполучуваність лексем природної парадигми з іншими мовними одиницями призводить до появи метафоричних синтагм: „На кожній її волосині морозом тріщить зима" [4, 14], або неметафоричних „Крекчуть селезні з заплави, гуси хлипають з Дніпра" [4, 36].

Як свідчить аналіз мовного матеріалу, Василь Симоненко уникає багаторазового повторення одних і тих самих слів у постійній функції. Встановлені нами лексеми природної парадигми у ліриці поета є поліфункціональними. Образна одноманітність зовсім не притаманна Симоненковій поезії.

У ході дослідження нами розглянуто основні функції природної парадигми: пейзажна, символічна, єдності/протиставлення природи й людини, природи й релігії, природи й батьківщини. Лексеми природної парадигми, виконуючи ту чи ту функцію, або виступають у відносно ізольованому вигляді, або перехрещуються з іншими парадигмами. Відносна ізольованість характерна для лексем у пейзажній і символічній функціях. У першому випадку слова збуджують у свідомості читача образи природних реалій, які і є в пейзажній ліриці власне предметом образотворчості. У символічній функції лексеми природної парадигми, також виступаючи у відносно ізольованому вигляді, не можна розглядати як абсолютно самостійні. Вони несуть в собі „відбиття текстових асоціацій"[5, 46], що виникають завдяки стабільним зв'язкам із відповідними парадигмами в ряді Симоненкових текстів. Перехрещення природної парадигми з парадигмами ЛЮДИНА, РЕЛІГІЯ, БАТЬКІВЩИНА у поєднанні з оцінною парадигмою формують вищезгадані антиномії, які ведуть до створення образно-поняттєвого рівня сприйняття тексту.

Крім цього, основою формування антиномій виступають різні лексичні мікросистеми лірики Василя Симоненка. Парадигматична організація лексики в кожному тексті специфічна. Варіювання антиномії, повторення ключових слів із вірша у вірш не означає простого дублювання. Функціонально-типологічні характеристики кожного вірша різні, а стислість викладу матеріалу в цій статті не дозволяє

детально охарактеризувати ці типи, однак ступінь розбіжності мовних і образно-поняттєвих зв'язків призводить до меншої однозначності сприйняття.

Отже, функціональний підхід до аналізу ідіостилю поета дає можливість виявити істотні риси організації мовних одиниць поетичного тексту, які визначають його „глибину". Розглянувши функціональні типи лексем, парадигм, що беруть участь у формуванні антиномій, можна дійти висновку: всі лексичні мікросистеми організовані у такій послідовності: від мовного сприйняття до образно-поняттєвого і навпаки, що свідчить про багатогранність ідіостилю Василя Симоненка.

Література

1. Данильчук Д. Поетичний синтаксис Василя Симоненка і Василя Стуса : споріднене й відмінне / Д. Данильчук // Укр. мова та літ-ра. – 2004. – число 40. – С.17 – 21.
2. Дорошенко С., Костогриз О. Антоніми в ліриці В. Симоненка / С. Дорошенко, О. Костогриз // Лінгв. Дослідження : зб. наукових праць / – Харків : ХДПУ, 2000. – В.3 – С. 27 – 31.
3. Кононенко П.П. Василь Симоненко / П.П. Кононенко // Дніпрова хвиля: Хрестоматія нововведених творів до шкільних програм. – К.: Рад.школа, 1990. – С. 619.
4. Симоненко В. У твоєму імені живу / В. Симоненко. – К.: Веселка, 1994. – 350 с.
5. Степанченко І.І. Принципи функціонально-типологічного дослідження ідіостилю (на матеріалі лірики С. Єсеніна) / І.І. Степанченко // Мовознавство. –1991. – №6. – С. 41 – 46.
6. Степанченко І.І. Поетический язык Сергея Есенина (анализ лексики) / І.І. Степанченко. – Харків: ХГПИ, 1991. – 189 с.

Я. М. Казновська,
Бердянський державний педагогічний університет,
науковий керівник – к.філол.н., доц. О. А. Крижко.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОМПОНЕНТОМ "ВЛАСНЕ ІМ'Я"

Анотація. У роботі здійснюється комплексний аналіз семантичних та структурних особливостей українських фразеологізмів з компонентом "власне ім'я". Зокрема, визначаються основні фактори фразеологізації власних імен, встановлюється специфіка варіантності фразеологізмів з компонентом "власне ім'я".

Актуальність обраної проблематики зумовлюється тим, що у системі мови фразеологізмам належить особливе місце, оскільки на відміну від інших мовних одиниць, вони постають як стійкі сполуки, що існують у вигляді цілісних за своїм значенням і стійких за своїм складом і структурою утворення.

В останні десятиріччя дослідники все частіше розглядають фразеологізми, до складу яких входять власні імена. Ці одиниці становлять яскравий колоритний шар української фразеологічної системи, а компонент "власне ім'я"є виразником національного забарвлення. Як зауважує В.М. Мокієнко, ономастична фразеологія відображає не тільки національну самобутність іменника того чи іншого народу, але й через колоритні імена повідомляє про своєрідні звичаї, спосіб мислення, міфологію [3, 58].

На матеріалі української мови фразеологічні одиниці з компонентом "власне ім'я"вивчаються в різних аспектах. Так, дослідники роблять спробу визначити джерела їх походження (Л.Г. Скрипник, Н.А. Москаленко). У багатьох працях ці одиниці аналізуються за характером компонента "власне ім'я"і традиційно виділяються антропоніми, топоніми в складі фразеологізмів, зрідка – клички тварин та етноніми. Розв'язуючи проблему семантичного статусу компонента "власне ім'я", учені стверджують, що власні імена в складі фразеологізмів зазнають семантичних видозмін, набувають узагальненої семантики, наближаються до загальних назв (М.Ф. Алефіренко, Л.Г. Скрипник). Проте до цього часу недостатньо вивченим залишається склад власних імен, їх структурні та семантичні особливості у